

Associació
del Museu de la Ciència i de la Tècnica
i d'Arqueologia Industrial
de Catalunya

10-12.11.22

**XII JORNADES D'ARQUEOLOGIA
INDUSTRIAL DE CATALUNYA**

**PATRIMONI INDUSTRIAL:
LES TECNOLOGIES
I EL SEU IMPACTE A LA SOCIETAT**

s del Museu de la Ciència i la

LA TERRISSERIA A LA GARRIGA. DE LA MANUFACTURA ARTESANA A LA PRODUCCIÓ INDUSTRIAL. UNA VISIÓ HISTÒRICA

MARGARIDA GENERA I MONELLS.

PREHISTORIADORA I ARQUEÒLOGA. DRA. EN FILOSOFIA I LLETRES, UB. GRADUADA EN ARTS APLICADES (ESCOLA MASSANA).

PARAULES CLAU: BÒBILES, INDÚSTRIES RAJOLERES DE LA GARRIGA, ESTRUCTURES FORNÀRIES.

RESUM

Ens proposem oferir una aproximació històrica de l'activitat terrissera, en particular del funcionament de les bòbiles —en tot el seu conjunt— instal·lades en l'actual terme de la Garriga durant una part del segle XX, aprofitant un dels georecursos més abundosos del nostre planeta, com és l'argila, la qual en aquesta contrada presenta unes característiques idònies per a la fabricació ceràmica. L'elecció del tema rau en el fet que la utilització dels elements de fang cuit destinats a l'arquitectura podria ser una de les respostes a la necessitat d'habitatge, pel baix cost dels materials i, alhora, llur sostenibilitat en aportar grans beneficis culturals i ecològics. En aquesta ocasió farem també algunes reflexions referents a la qüestió del respecte vers el nostre entorn.

Cerquem els seus precedents més remots, on trobem diferents evidències que ens mostren que aquesta indústria podria correspondre —en realitat— a una tradició molt arrelada en el territori. La coincidència en la ubicació de nombroses masies espargides pel terme amb la de les *vil·lae* d'època romana, conegudes fins ara, moltes d'elles amb la presència d'indícis de forns, en són un bon testimoni.

Aquesta recerca es basa fonamentalment en el tractament de la informació continguda en la documentació arxivística, complementada per les dades recollides durant el treball fet sobre el propi terreny a la percaça d'estructures relacionades amb la temàtica. Tots aquests vestigis, que malauradament s'estan perdent, en el passat van constituir una indústria que, des del 1936, funcionava com una única empresa, arran de la creació de les *Indústries Rajoleres de la Garriga*.

INTRODUCCIÓ

La Garriga, comarca del Vallès Oriental, gaudeix d'una excel·lent ubicació en un lloc de pas —una cruïlla d'antics camins transitats des de temps prehistòrics— amb recursos naturals abundants, entre ells l'aigua, fins i tot termal, zones boscoses i pedra. Aquest terme municipal, també és afavorit per la fertilitat de la terra i, la seva plasticitat, adequada per al modelatge, no solament per a produir vaixelles, sinó també és idònia per a la fabricació de materials de construcció.

Situació dels principals espais, fins ara coneguts, amb vestigis prehistòrics i de les etapes ibèrica i romana dins del terme de la Garriga i voltants.

- **Paleolític:**
 1. Bòbila d'en Font
 2. Terrasses del Congost
- **Neolític:**
 1. Forn de Can Dasquens / Forn d'en Dasquens / Bòbila Dasquens
 2. Can Poi del Bosc (Carrer de la Marinada)
- **Edat del bronze-primer edat del ferro:**
 1. La Tallada
 2. Turó de Can Noguera
 3. Can Poi del Bosc (collet dels boscos)
 4. Ca l'Olivéro
 5. Can Figueres
 6. Can Caselles
- **Època ibèrica:**
 1. Can Nualart
 2. La Serreta
 3. Torrent de l'Apotecari I
 4. Torrent de l'Apotecari II
 5. Torrent de la Mesquita
 6. Ca l'Olivéro (concremament del torrent)
 7. Vinyes de Can Morull
 8. Els Tremolencs
 9. La Font dels Monjos
 10. Boscos de Can Poi / Vinyes de Can Poi
 11. El Puig del Castell (Samalús-Canoves)
 12. Puiggraciós-Montmany (Figaró-Montmany, l'Ametlla del Vallès, Bigues i Riells)
- **Època romana:**

1. Vinyes dels Tremolencs	16. Can Terrés
2. Turó dels Tremolencs	17. Mallovers/Bòbila d'en Font/Olivar d'en Pedrals
3. Can Noguera	18. Can Berengueret
4. La Doma	19. Torrent de la Mesquita
5. Can Poi del bosc	20. Can Caselles
6. Can Caló	21. Mas Bonavista
7. Font de l'Enrabiada	22. El Figueiral
8. Olivar de Ca l'Olivéro	23. Can Borbó
9. Torrent de Ca l'Olivéro	24. Can Busquets de Pagès
10. Can Grau	25. Can Dachs
11. Olivar de les Planes	26. Can Palau
12. Torre del Bon Retir	27. La Passola
13. Can Sunyer	28. El Pedró
14. Can Torre de la Riba	
15. Pla de Montcau	

Font:
Base cartogràfica.
Ajuntament de la Garriga

1. Mapa de situació dels principals jaciments coneguts fins a la data en el terme de la Garriga (Font: M. GENERA, 2020, 84).

Si observem el mapa de dispersió dels principals establiments d'època romana, comprovarem la densitat de poblament registrat des de l'antigor, que ha comportat una gran activitat humana amb un trànsit constant de pobles i cultures. (Figura 1) En la majoria de llocs, malgrat encara no hagin estat objecte de treballs d'excavació de forma sistemàtica com seria desitjable, almenys en alguns d'ells, trobem indicis que es poden relacionar amb estructures de forns per a la cocció ceràmica. Com era habitual en el món romà, cada vil·la, almenys les més importants, haurien tingut uns espais —a prop— destinats a la fabricació de materials constructius i fins i tot alguns elements de la vaixel·la d'ús quotidià relacionats amb la cuina i la taula.

Si projectem aquesta interpretació en època medieval, en el cas de les masies, que en aquesta localitat, si no totes, la gran majoria té precedents en períodes molt anteriors, podem suposar que cadascuna hauria disposat també si no d'una terrisseria pròpiament dita, sí almenys d'algun forn destinat a cobrir llurs necessitats. Un exemple pot ser Can Poi del Bosc, a menys d'un quilòmetre a l'est del nucli urbà, on hi ha diversos indicis de forns i alguna teula afaiçonada allí mateix. (Figura 7) Ara bé, haurem de perseverar treballant per a obtenir noves dades que ens permetin fonamentar aquestes suposicions sobre una base científicament sòlida.

7. Detall de la teula trobada a Can Poi del Bosc.

OBJECTIUS

Centrant-nos en el tema de la ceràmica, per l'interès que té per a la història i per a l'informació que ens proporciona sobre el desenvolupament de la civilització. No obstant això, el nostre treball serveixi de punt de partida per a futures investigacions.

Així, mateix, hem volgut incloure alguns vestigis, també de l'època medieval, a redactar la nostra memòria. Llei 9/1993 de 27 de març de 1993 de

METODOLOGIA

Bases conceptuals

Designem amb el terme de ceràmica l'expressió bàsica que conforma la base per a fabricar rajoles i altres elements a "fer foc" i materials

Generalment, la ceràmica és un material rajolers extrems, que comporta, per a la seva fabricació, de les fonts d'aigua i de la terra de recerca sobre els processos dels productes i les tècniques que pot signar

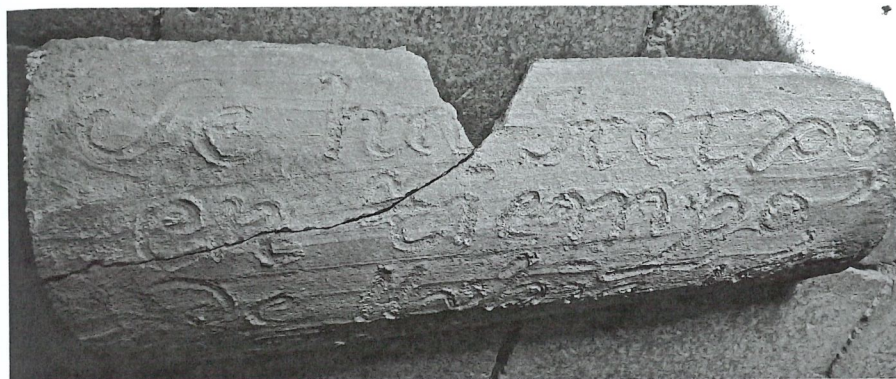

Font:
Base cartogràfica.
Ajuntament de la Garriga

Font: M. GENERA, 2020, 84).

ca romana, comprovarem
una gran activitat humana
e llocs, malgrat encara no
seria desitjable, almenys
es de forns per a la cocció
més importants, haurien
estructius i fins i tot alguns
a.

s de les masies, que en
es molt anteriors, podem
òpiament dita, sí almenys
an Poi del Bosc, a menys
i alguna teula afaïçonada
enir noves dades que ens
ment sòlida.

7. Detall de la teula trobada a la Masia de Can Poi del Bosc. (Arxiu fotogràfic: M. Genera).

OBJECTIUS

Centrant-nos ja en el tema escollit, hem reprès aquest tipus de recerca, motivats sobretot, per l'interès que ens suscita com a ceramista —ara establerta a la Garriga— reforçat per la manca d'informació existent en vies de total desaparició, sobre les poques estructures que queden dempeus. No obstant tot això, avui, ens proposem fer tan sols una recollida de dades que ens serveixi de punt de partida per a futurs estudis més aprofundits, focalitzats en aspectes específics.

Així, mateix, no havent comprovat, l'abast de protecció jurídica que tenen alguns d'aquests vestigis, també pretenem que les dades —fins ara recopilades— esdevinguin un primer pas per a redactar la memòria prèvia a la incoació de l'expedient de declaració de BCIL, d'acord amb la Llei 9/1993 de Patrimoni cultural català (9/1993 de 30 de setembre, DOGC 1807 d'11 d'octubre).

METODOLOGIA DE TREBALL I TRACTAMENT DE LA INFORMACIÓ

Bases conceptuais:

Disseminem **rajoleria** a una fàbrica de fer rajoles, sense més precisions. En canvi, opinem que l'expressió **bòbila** té un significat més ampli i, alhora precís, en referir-se al conjunt d'elements que *conformen les instal·lacions que garanteixen el bon funcionament d'un forn continu* per a fabricar rajoles, teules, etc., és a dir, material constructiu, i que disposava d'uns mecanismes per a "fer foc" i mantenir-lo "viu", segons les conveniències del procés de producció.

Generalment, aquests complexos artesanals s'instal·laren prop d'un **terral** o lloc d'on els rajolers extreien les "terres"/ argiles com a matèria primera per a produir-les. La seva investigació comporta, per tant, l'estudi de les tècniques, els sistemes de producció recorrent a la utilització de les fonts energètiques bàsiques: en el present cas, l'aigua/foc/vent. Ara, bé, en aquest tipus de recerca s'hauran d'incloure també l'anàlisi valorativa dels sistemes de comunicació, la gestió dels productes manufacturats, el comerç i el transport, a part —evidentment de les innovacions que pot significar aquest tipus d'instal·lació artesana-industrial, segons cada taller.

En la realització d'aquest treball ens hem basat, fonamentalment, en la informació obtinguda a partir de la documentació arxivística, complementada per les dades recollides durant el treball fet sobre el propi terreny a la percaça d'estructures relacionades amb la temàtica.

Paràmetres morfomètrics:

Insistent en la terminologia emprada, fem algunes precisions preliminars bàsiques per tal de poder avaluar el grau d'innovació, prenent com a referents les dades obtingudes de jaciments d'èpoques molt anteriors.

-Denominem **rajola**, la peça de terrissa que té forma prismàtica i de poc gruix, generalment presenta la secció quadrada o rectangular i que s'empra per a fer paviments, cobrir parets, etc. No obstant això, pot ser també hexagonal. De vegades s'identifica com a un **maó prim**, diferenciant-ho del **totxo**, que és un maó de 5 o més cm de gruixària. Un **maó**, segons el diccionari de Pompeu Fabra (edició del 1932) és un bloc d'argila endurit al sol o al foc, emprat per a fer parets, voltes, xemeneies, etc. (especialment el de 29x14x4 cm). En aquest diccionari també es recull l'expressió **pitxolí**, que fa referència a un maó estret, mentre que un **cairó** és una rajola quadrada.

Ja en època protohistòrica observem que els tovots —precedents directes dels maons, sense coure— tenien unes dimensions predeterminades. És a dir, que s'havien establert uns determinats paràmetres a nivell dimensional propis de cada lloc i època (Genera, 2011: 319-323). No cal dir que els romans, mantingueren una mena de normalització en l'afaiçonament de teules i maons, amb petites variants en cada territori, on es crearen a més el seus propis models.

LA INDÚSTRIA RAJOLERA A LA GARRIGA

Referent a les rajoleries del nostre poble, fem —en primer lloc— un recull de dades provinents de les diferents fonts d'informació: la toponímia i toponomàstica, dades d'arxiu, a més dels treballs duts a terme en el propi terreny, que en el seu dia es van limitar a l'observació visual i documentació fotogràfica.

Toponímia i toponomàstica (Estudi dels noms propis/i l'estudi dels noms de lloc, en particular) són dues disciplines que ens donen pistes sobre els indrets on s'havien instal·lat alguns *forns d'obra*, tal i com s'anomenen determinades *estructures destinades a coure el material de construcció fet d'argila*.

Rastrejant els noms dels diferents llocs, trobem una bona recopilació d'aquest tipus de dades, particularment en el llibre de J. Garcia-Pey, on es descriuen els indrets del terme, amb indicis d'alguna mena de forn, conservats (Garcia-Pey, 2006), que relacionem a continuació:

1. **El carrer del Forn/passatge del Forn.** Nom primigeni de l'actual carrer de Sancho Marraco, en haver-hi instal·lat un *forn d'obra* i ara també el **passatge del Forn**. Segons aquest autor, "aquí, en Banyeta tancava el ramat a l'aixopluc dels coberts que havien servit per aquella activitat terrissera". Més avall es trobava el **Forn d'en Marió**, prop del camp de futbol de llavors (Garcia-Pey, 246).

Solar del carrer
Solars del carrer d
Garcia-Pey, 246.

2. Bòbila d'en R
d'obra que es con

3. Forn Dasqu

4. Forn dels T

5. Forn d'en M
per Salvador Co
Salvador Corom
d'actes núm. 10

6. Forns, el c
ronda del Carril

Sabem, sobr
Bòbila d'Esteve
carrer d'Andreu
el darrer elemen
com a memòria

Així mateix,
Garcia-Pey, 500
compost perqu
inicial, l'Esteve
que popularme
estava totalme
Ara bé, un cop

El 14 de fe
El seu habitat
cal Rajoler de
havia estat co
també es va
amb una altra

Dades arxiv

J. Maurí f
a esbossar u
abans que e
viscut en aq

en la informació obtinguda
s recollides durant el treball
o la temàtica.

minars bàsiques per tal de
s obtingudes de jaciments

de poc gruix, generalment
paviments, cobrir parets,
ifica com a un **maó prim**,
xària. Un **maó**, segons el
durit al sol o al foc, emprat
(cm). En aquest diccionari
t, mentre que un **cairó** és

directes dels maons, sense
establert uns determinats
(2011: 319-323). No cal dir
nament de teules i maons,
ois models.

recull de dades provinents
dades d'arxiu, a més dels
nitar a l'observació visual i

di dels noms de lloc, en
rets on s'havien instal·lat
es destinades a coure el

opilació d'aquest tipus de
els indrets del terme, amb
cionem a continuació:

carrer de Sancho Marraco,
ons aquest autor, "aquí, en
aquella activitat terrissera".
ors (Garcia-Pey, 246).

Solar del carrer del Forn, avui de Sancho Marraco (RPG, II.2 fca. 232 f.245). (HG, vol III, p. 303).
Solars del carrer del Forn cantonada amb el carrer de la Mina (AMLG, Lligall d'actes núm. 106).
Garcia-Pey, 246.

2. *Bòbila d'en Font / La Rajoleria d'en Font*. "Amb el nom genèric de la bòbila era conegut el forn
d'obra que es concedí a Miquel Font, a la zona de Vinyals". (Torrent)

3. *Forn Dasquens*

4. *Forn dels Tremolencs*

5. *Forn d'en Marió*. Identificació del forn d'obra ubicat als sorral·ls d'en Noguera. Eren portats
per Salvador Coromines Buscà i Francesc Rosàs Soriano. Apareixen també les rajoleries de
Salvador Coromines juntament amb Francesc Rosàs, succeint al forn d'en Marió (AMLG, lligall
d'actes núm. 106)

6. *Forns, el camí dels Forns, sobre els Forns i sota els Forns*. Terres situades entre la via i la
ronda del Carril.

Sabem, sobretot arran de la seva desaparició (Cuspinera 2000, 102), que a més hi havia la
Bòbila d'Esteve Font i Germà construïda per l'arquitecte Josep Sala i Comas l'any 1918, en el
carrer d'Andreu Dameson. La seva xemeneia fou destruïda als voltants de l'any 1978, que ja era
el darrer element que en restava dempeus i representant de l'únic vestigi singular que quedava
com a *memòria col·lectiva* de l'antiga bòbila ja desapareguda en el decenni dels anys quaranta.

Així mateix, entre els noms de terrissers més rellevants, coneixem el del **Rajoler de Caldes**.
Garcia-Pey, 500. L'Esteve Font i el seu fill, en Joan Font, foren coneguts amb aquest sobrenom
compost perquè eren originaris de Caldes de Montbui i rajolers de professió. En una etapa
inicial, l'Esteve va construir la primera bòbila sota la carretera de Samalús, i després una altra
que popularment en deien de Malhivern, per la seva ubicació. Quan aquesta darrera encara no
estava totalment enllestida, funcionaren les dues. Aleshores, la primera se'n deia bòbila vella.
Ara bé, un cop acabada la nova, l'antiga es va abandonar.

El 14 de febrer de 1931 Joan Font Creus obtingué el permís municipal (Garcia-Pey: 242).
El seu habitatge i el dels seus descendents del núm. 72 del carrer dels Banys, es coneixia com
cal Rajoler de Caldes. Així mateix, la casa ubicada en el carrer Sancho Marraco, núm. 25 —que
havia estat construïda per l'arquitecte Raspall el 1910 per encàrrec d'Esteve Font Germà—
també es va identificar amb aquest nom, perquè havia estat propietat d'ells, però aleshores
amb una altra activitat.

Dades arxivístiques

J. Maurí fa un recull de dades molt precises —com és propi d'aquest autor— que ens ajuden
a esbossar una imatge de l'activitat rajolera a començaments del decenni dels anys trenta,
abans que es constituís l'agrupament d'empreses l'any 1936. A conseqüència del creixement
viscut en aquesta població amb l'edificació de torres i xalets per als estiuiejants, les indústries

del ram de la construcció sofriren un increment molt notable. Segons J. Maurí 1954, 422, era lògic que en el terme s'hagués establert una pròspera indústria de rajoleria, àdhuc, amb bòbila.

El 14 de febrer de 1931 la comissió municipal permanent concedí a **Miquel Font Creus** permís per a "convertir en horno ladrillero que tiene actualmente en el lugar llamado Vinyals". Aleshores la més important era la bòbila Joan Font Creus amb 14 treballadors, seguida per la de **Pere Dasquens** amb 7, a més de les rajoleries de **Salvador Coromines** i **Francesc Rosàs**, succeint el **Forn d'En Marió**, en la zona dels Tremolencs.

Un altra aportació important l'extraiem de l'Arxiu Municipal de la Garriga (AMLG). S'hi conserven alguns documents generats pel propi funcionament d'aquestes bòbiles, que gairebé sempre apareixen esmentades amb l'expressió *rajoleries*.

Sense pretendre ser exhaustius —en conjunt— es tracta de la documentació relacionada amb la gestió. És a dir, referent a l'estructura administrativa i l'activitat comercial dels rajolers garriguencs, sobretot a partir del moment en què es van agrupar l'any 1936. D'aquesta manera, les dades que hem obtingut a partir dels documents sovint són fruit de la nostra interpretació, però sempre cercant altres fonts que ens permetessin confirmar-ho. Hi trobem: "actes", decrets, inventaris, a més de llistes de persones, empreses, etc.

Particularment, en els *inventaris* de cadascuna de les rajoleries, apareix detallada la seva producció, l'aportació en eines de treball i altres materials (sorra, carbó... En determinats casos disposem —fins i tot— de la relació dels treballadors, llista de deutors i materials emmagatzemats.

De tots aquests documents, només seleccionem la informació que ens permet reconstruir part de la trajectòria funcional d'aquests centres de producció.

1. D'acord amb el text de l'*Acta de l'Assemblea* celebrada el dia 29 d'agost de l'any 1936 — sense entrar en detalls, especialment pel que fa als noms de les persones— s'acorda *socialitzar* totes les indústries del mateix ram i fer caixa única.

2. *Nombrar* una junta administrativa per dirigir i administrar.

3. *Repartir* el treball de comú acord amb totes les seccions.

4. *Procurar* el "cobrament de totes les factures pendents als burgesos d'aquesta indústria".

5. *Haver "comú acord"* entre obrers, patrons i el comitè revolucionari que és el que fou present en totes les orientacions necessàries que han nombrat definitivament.

Mitjançant el Decret de 16 de desembre de 1936, és creat a La Garriga amb la denominació d'**Agrupament de les Indústries Rajoleres de La Garriga, el conjunt d'empreses de l'esmentada indústria**. Construiran la base d'aquest Agrupament les empreses següents:

Joan Font Creus, Av. 14 d'abril 70

Miquel Font Creus, Pla de la República, 31

Antoni Dasquens, Pg. Ildefons Sunyol

Francesc Vila Basté, Av. 14 d'abril 136.

I s'aprova l'Estatut pel qual s'ha de regir l'Agrupament de Rajolers de La Garriga.

J. Maurí 1954, 422, era
eria, àdhuc, amb bòbila.

iquel Font Creus permís
hado Vinyals". Aleshores
seguida per la de **Pere**
cesc Rosàs, succeint el

a Garriga (AMLG). S'hi
tes bòbiles, que gairebé

documentació relacionada
comercial dels rajolers
1936. D'aquesta manera,
de la nostra interpretació,
probem: "actes", decrets,

pareix detallada la seva
. En determinats casos
erials emmagatzemats.
ens permet reconstruir

9 d'agost de l'any 1936
s persones— s'acorda

s d'aquesta indústria".
ue és el que fou present

ga amb la denominació
mpreses de l'esmentada
ents:

La Garriga.

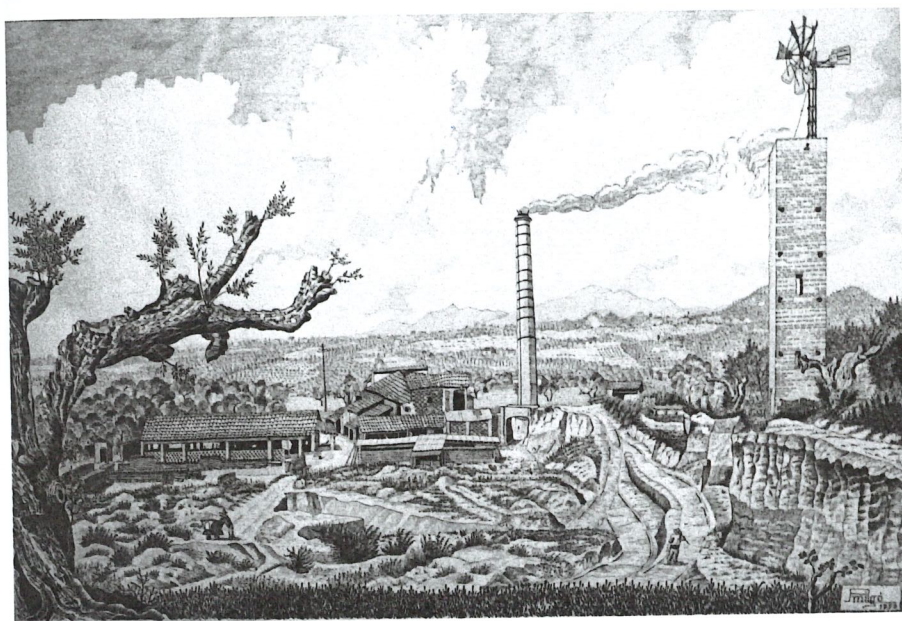
- El 28 de maig de 1937 s'anomena el Consell d'Empresa constituït per les següents persones:
Francesc Faura, Antoni Alerm, Lluís Aspa, Jaume Creus i Antoni Vila i Basté.

- El 17 d'agost de 1937 es procedeix al **Comunicat del nomenament del Consell d'Empresa**
al Consell d'Economia de Catalunya. (En compliment del Decret de Col·lectivitzacions del 24
d'octubre de 1936). S'hi esmenta el Consell d'Empresa de l'Agrupament d'Indústria **Rajolera de**
La Garriga dedicada a la fabricació de tots els articles de rajoleria, com ja hem dit abans.

Aleshores donava feina —reproduint el text literal, "ocupava"— a 23 obrers i disposava de
186.986,46 pessetes. La seu es trobava a l'Av. del Carril núm. 19.

Gravats antics

L'arquitecte Lluís Cuspinera Font, descendent (besnet, net i fill) dels propietaris de la Bòbila
que porta el seu segon cognom, conserva en llur arxiu personal una sèrie d'imatges (gravats
i diapositives referents al funcionament d'algunes bòbiles garriguenques, en particular la
dels seus parents, a més de gravats, que considerem d'un valor documental extraordinari, on
representa la bòbila amb tot detall a l'any 1959, data que consta en el dibuix. L'autor té com a
cognom, Amigó. (Figura 6)

6. Gravet de ? Amigó 1959, cedit per Lluís Cuspinera Font de propietat de la seva germana.

Treball de camp. Tal i com es pot despendre en els paràgrafs anteriors, en el terme —fins
fa poc— es conservaven nombrosos testimoniatges d'alguns elements constructius, que en

un futur molt pròxim podrien perdre's definitivament. Fins als voltants de l'any 1978, encara es mantenia "altiva" la xemeneia del forn de la bòbila d'Esteve Font i Germà, ja esmentada, que es va enderrocar aleshores. (Cuspinera 2000, 102).

Ara bé, sens dubte, la més ben conservada fins avui, que, en el cas de no intervenir-hi ben aviat no en restarà més que la runa, és la que pertany al **Forn d'en Font** situada a menys de 300 m, al nord del Bosc de Malhivern (poblat d'alzines i roures bàsicament) amb aigua abundant, aportada pels aqüífers dels voltants amb l'ajut d'un molí que formava part del mateix complex.

En aquest mateix entorn s'han produït diferents troballes arqueològiques que ens documenten una part del poblament més antic conegut en aquesta vila.

D'una banda, l'únic element que ens podria relacionar amb una possible presència humana en època paleolítica. Un gratador de sílex trobat molt a prop d'aquesta terrisseria (Vila et al. 1993).

De l'altra, les restes d'un establiment d'època ibèrica tardana. Es tracta de dues sitges en el solar situat pels voltants de la masia de Can Nualart, al costat de l'emblemàtic Passeig Garriguenc. S'hi van recuperar diversos fragments de terrissa ibèrica de cuina, oxidada emporitana, àmfora ibèrica, *kalathoi* pintats, una pàtera de vernís negre, fragments de gran contenidor, pesos de teler, etc. que ens indiquen una data final pels voltants del segle II aC. La presència de més vestigis romans a prop, corresponen a una altra vil·la: el Forn de l'Olivar.

LA BÒBILA: Un petit esbós del complex terrisser del Forn d'en Font

La simple observació visual del propi paratge ens permet descriure tots els elements constructius que conformen el **paradigma d'una terrisseria**, en el sentit clàssic d'aquest mot, a més d'extreure'n informació referent als materials que s'hi fabricaven, tècniques aplicades, eines, etc.

Avui, encara s'hi poden visualitzar els diferents espais que configuren la bòbila. És a dir, els sectors d'extracció de les matèries primeres, particularment **els terrals**. En aquest cas només l'argila, prop d'alguns aqüífers i d'una zona boscosa. És a dir, les fonts de matèries primeres bàsiques per a fer funcionar aquest tipus d'indústria. Per últim també trobem **les pasteres** destinades a aconseguir la idoneïtat del fang per ser pastat. Pels inventaris reunits a AMLG, on s'esmenta la quantitat de sorra emmagatzemada, podem pressuposar que es tractava dels desengreixants que s'afegirien en determinats casos, provinents d'algun indret proper.

El **cos de l'edificació principal** de planta rectangular molt allargada amb un annex adossat a l'extrem oest destinat a **oficines**. En aquesta mateixa planta hi havia els espais protegits per una coberta —degudament ventilats— destinats a l'**assecatge de les peces**. (Figura 3)

Els **dipòsits d'aigua** ajudats per la força motriu d'un molí i, evidentment el forn amb **la xemeneia** dempeus. Aquest és l'element estructural que sosté plenament llur valor patrimonial, juntament amb **el forn** —una petita obra d'enginyeria industrial d'excel·lència—, excavat en les

s de l'any 1978, encara es
mà, ja esmentada, que es

e no intervenir-hi ben aviat
ada a menys de 300 m, al
aigua abundant, aportada
mateix complex.

arqueològiques que ens
la.

ssible presència humana
sta terrisseria (Vila et al.

acta de dues sitges en el
nàtic Passeig garriguenc.
lada emporitana, àmfora
an contenidor, pesos de
C. La presència de més
r.

d'en Font

criure tots els elements
tit clàssic d'aquest mot,
en, tècniques aplicades,

en la bòbila. És a dir, els
s. En aquest cas només
s de matèries primeres
bé trobem **les pasteres**
entaris reunits a AMLG,
sar que es tractava dels
n indret proper.

amb un annex adossat
els espais protegits per
ces. (Figura 3)

entment el forn amb **la**
ent llur valor patrimonial,
lència—, excavat en les

3. Restes de la Bòbila d'en Font. Vista general amb indicació de les estructures constructives de més significació. (Arxiu fotogràfic: M. Genera)

5.1 Bòbila d'en Font: detall d'una obertura a l'exterior

5.2 Bòbila d'en Font: detall de l'interior de l'estructura. (Arxiu fotogràfic: M. Genera).

mateixes argiles del substrat natural que sosté l'estructura de les instal·lacions principals. (Figura 5.1 i Figura 5.2.) També hi ha una sèrie de sectors emprats com a **abocadors** de les peces defectuoses, sigui trencades o bé socarrades per l'excessiva temperatura de cocció, denominades **cagaferro**.

LA PRODUCCIÓ: "EL SABER FER" / INNOVACIÓ

A grans trets, podem comprovar —evidentment a partir de la Bòbila d'en Font, que es continuen aplicant les tècniques tradicionals, que almenys remunten a l'època romana, sense

massa modificacions perceptibles. És a dir, la producció va a càrrec d'artesans especialistes, que amb la seva habilitat, coneixement i mestratge van saber transmetre un vell ofici de generació a generació. Fins i tot, evitant desplaçaments importants pel que fa a la ubicació de les instal·lacions.

D'aquesta manera, podem comprovar que en **una rajoleria es desenvolupà una activitat totalment sostenible amb molt poques repercussions mediambientals, si és que les arribava a tenir**. Ara bé, trobem una certa evolució en la varietat de tipologies dels productes manufacturats, i, sobretot l'autèntica innovació rau en l'**estructura del forn de túnel anular**, que garantia una **millor productivitat d'un article de qualitat i sempre regular**.

El forn d'en Font és de grans dimensions i es troba en el pla inferior de les altres instal·lacions, excavat en el substrat d'argiles que serviren, alhora, com a material per a la producció. Estructuralment, pertany al tipus de forn conegut amb el nom del seu inventor, l'arquitecte alemany Friedrich Eduard Hoffman (1818-1900), que va patentar-lo l'any 1858. La seva utilització va representar una important innovació pel que fa a la producció de materials de terra-cuita.

El forn de la rajoleria d'en Font presenta un corredor excavat en les argiles del propi terreny, recobert per mitja volta també de rajola que el reforça. És, en realitat un petit túnel a través del qual s'havia de fer circular el material cru transportat sobre una plataforma amb rodes (una mena de vagoneta).

Estava compartimentat en *espais de preescalfament, unió i refredament*. A l'interior, s'hi accedia a temperatura ambient, mentre que a mesura que s'anava avançant, els graus augmentaven progressivament per trams fins assolir el pic màxim: en el punt d'unió, on s'aconseguien els 1000° aproximadament. Després, el procés era invers, també per trams. Els graus anaven disminuint fins arribar a temperatura ambient. Després d'aquest recorregut pel forn, la producció sortia perfectament cuita i a punt d'emmagatzemar, obtenint així, uns resultats de qualitat constant i regular en els cromatismes i acabats. Això significava una gran millora respecte als altres tipus de forn, que a cada cocció podien aparèixer elements amb diferències notables. Un altre avantatge fou l'increment de la productivitat perquè funcionaven dia i nit. El combustible s'afegia seqüencialment en els diferents punts del túnel, bàsicament encenalls provinents de les fusteries, costals de pi i carbó que procedia de Sant Joan de les Abadesses. A l'interior es produïa una renovació d'aire.

De fet, des dels seus inicis, la construcció d'aquesta bòbila fou molt fàcilment sostenible. La seva situació en un punt que disposava de totes les matèries primeres en el mateix lloc de l'emplaçament i les fonts energètiques molt a l'abast per la seva proximitat—a més de trobar-se en una cruïlla de camins—, juntament amb la via del ferrocarril al costat, ho constaten. Tota aquesta casuística —ben calculada prèviament— devia abaratir, sens dubte, els costos de producció i dels desplaçaments de l'obra manufacturada.

Així, d
d'un "arte
—encara-

Tipus

Basat
alguns tr
analitzat
caracteri
(maons f
6/4), totx

4. Conjunt

Les
o fragm
fotogra
en les c

En h
d'un co
amb ca

Les

La

d'artesans especialistes,
transmetre un vell ofici de
del que fa a la ubicació de

desenvolupà una activitat
s, si és que les arribava a
productes manufacturats,
anular, que garantia una

la inferior de les altres
com a material per a la
el nom del seu inventor,
a patentar-lo l'any 1858.
e fa a la producció de

argiles del propi terreny,
n petit túnel a través del
aforma amb rodes (una

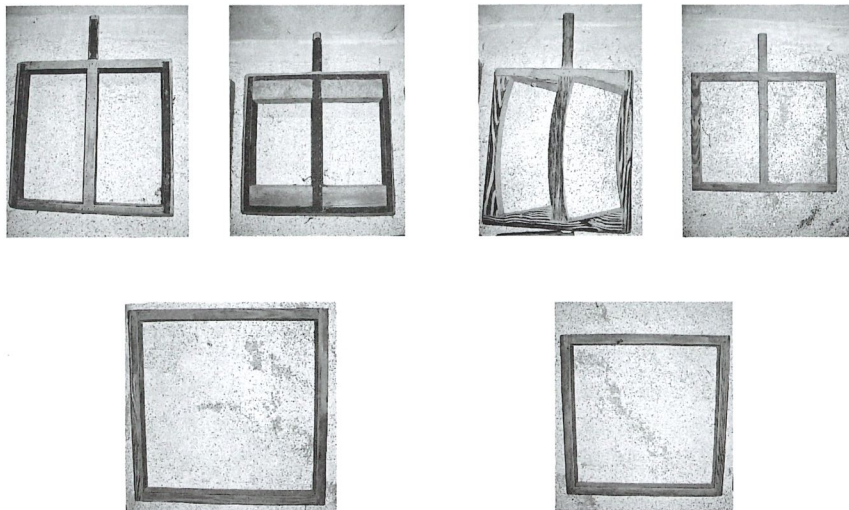
efredament. A l'interior,
ava avançant, els graus
: en el punt d'unió, on
vers, també per trams.
rés d'aquest recorregut
emar, obtenint així, uns
ixò significava una gran
parèixer elements amb
tat perquè funcionaven
s del túnel, bàsicament
ia de Sant Joan de les

lt fàcilment sostenible.
res en el mateix lloc de
—a més de trobar-se en
onstaten. Tota aquesta
stos de producció i dels

Així, doncs, en aquest cas trobem un testimoni molt palpable de *la transició entre l'obra* d'un "artesanat en sèrie ja molt especialitzat" a la d'una autèntica "indústria", aplicant tècniques —encara— considerades *preindustrials*.

Tipus de rajola:

Basant-nos en els inventaris de cada rajoleria en el moment de reagrupar-se, podem deduir alguns trets diferencials dels elements produïts, o d'almenys de tres de les bòbiles, que hem analitzat. Hi trobem una gran diversitat de formes i dimensions diferents. Segons les seves característiques morfològiques, podem distingir els tipus següents: els totxos, "maons" (maons foradats i maons prims), teules (teules blanques i teules vermelles), cairons de 5/4 i de 6/4), totxanes, cairons ratllats, peses de 9/4, rajoles ...

4. Conjunt de motlles, utilitzats en l'esmentada Bòbila. Arxiu fotogràfic: Lluís Cuspinera.

Les dimensions: les hem obtingut basant-nos en els paràmetres d'algunes peces senceres o fragments que permeten calcular-ho. (Figura 4) També a partir d'alguns motlles, les fotografies dels quals hem pogut disposar, amb algunes comprovacions fetes directament en les cases de l'època.

En haver moltes terrisseries en les poblacions dels voltants, podem suposar que es tractava d'un comerç de proximitat, aprofitant almenys en alguns casos, la tracció animal (mules/cavalls amb carro) i el ferrocarril en la distribució dels productes en punts més allunyats.

Les eïnes:

La maquinària, molt senzilla, també s'esmenta en les llistes dels materials aportats abans

de l'Agrupament. Es tracta d'alguns carretons (carretons de caixa i carretons de pala), picadors, taula de fer rajoles, alguns motlles, etc.

Altres:

Segons la documentació consultada als anys trenta el sou setmanal era d'un 75 pessetes per als oficials rajolers, mentre que en el cas d'un jubilat sembla que era tan sols de 30.

CONSIDERACIONS FINALS

El fang o, millor dit, l'argila, de vegades fins i tot sense tractar, és el material més abundant del nostre planeta i, per tant, d'obtenció fàcil, econòmica i sostenible, que s'empria des dels primers temps de la prehistòria amb múltiples aplicacions. Referent a la seva utilització com a material constructiu, podem considerar que el tovot sense coure, tan sols assecat al sol, és un clar precedent de les rajoles i dels maons que trobarem en temps més recents.

Tot i la gran rellevància i significació de les bòbiles a la Garriga seguint una tradició fortament arrelada en el temps, avui en trobem només alguns rastres molt poc visibles que tenen un futur absolutament incert. Així doncs, si no s'indaguen accions de conservació i protecció, que garanteixin el seu manteniment aviat només en restarà el record.

Aquestes bòbiles i la seva gent, és a dir, els diferents col·lectius de persones que hi van treballar al seu entorn més immediat, a més de la corresponent producció, eines emprades, punts d'extracció i obtenció de les matèries primeres, innovacions tècniques introduïdes, etc., **formen part del Patrimoni cultural, no solament del moble i immoble, sinó també del patrimoni immaterial de Catalunya.**

Per tant, la **bòbila del Forn d'en Font** constitueix avui el conjunt més emblemàtic. Fins i tot podríem qualificar-la del *paradigma d'una terrisseria de tradició mil·lenària amb la introducció d'una estructura de forn ideada a mitjans del segle XIX*. Mereix, per tant, la protecció necessària que garanteixi la seva conservació i gaudi per a les generacions futures.

A part de les construccions, com a país culturalment ric i sensible hem de saber conservar i —sobretot enaltir— la figura **dels artesans especialitzats amb la seva habilitat i bon fer**, perquè puguin continuar transmetent el seu coneixement. Són imprescindibles per a mantenir vives les nostres tradicions més intrínseques, però, alhora, són els únics capaços de poder dur a terme accions de restauració i rehabilitació d'antics edificis amb eficàcia, sensibilitat i estima, imprescindibles per continuar avançant en el camí tortuós i difícil del progrés, però fascinant com la pròpia vida.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

ADAM, JEAN-Pierre (1996), *La construcción romana, materiales y técnicas*. Editorial de los oficios, León, 157-163; 230-231.

AZARA, P. (2016), *D'Obra. Ceràmica aplicada a l'arquitectura*. Catàleg de l'exposició.

Ajuntament

Arxiu M

BARBÉ,
al segle XXI

CARDON
42, Vol. 2, 2

CUSPIN
Cugat.

CUSPIN

GARCIA

GENER
de adobes
el Masroig
investigaci

GENER
amb arrels
futur del te

GENER
prehistòria

MAURÍ

VILA, L
monografi

Agraïme

Josep
que ha an

Lluís C
Maurí, ens

Al Mes
rajoles pe

Almud

M. Jos

arretons de pala), picadors,

nal era d'unes 75 pessetes
era tan sols de 30.

el material més abundant
ole, que s'empra des dels
a la seva utilització com a
sols assecat al sol, és un
és recents.

uint una tradició fortament
oc visibles que tenen un
nservació i protecció, que

s de persones que hi van
oducció, eines emprades,
echniques introduïdes, etc.,

sinó també del patrimoni

és emblemàtic. Fins i tot
enària amb la introducció
nt, la protecció necessària
es.

hem de saber conservar
habilitat i bon fer, perquè
les per a mantenir vives
capaços de poder dur a
àcia, sensibilitat i estima,
el progrés, però fascinant

técnicas. Editorial de los

Catàleg de l'exposició.

Ajuntament de Barcelona, Institut de Cultura, Museu del Disseny, Barcelona.

Arxiu Municipal de la Garriga (AMLG)

BARBÉ, E., GARCIA, A., LLIMARGAS, J., OLIVER, J. (2015), *Dels primers assentaments humans al segle XXI*. Ajuntament de la Garriga, Agpograf S.A.

CARDONA, R. (2011), "Tecnologia dels forns ceràmics ibèrics, els models grecs", *Pyrenae*, 42, Vol. 2, 2011, 29-65.

CUSPINERA i Font, L. (2000), *La Garriga. Crònica d'una destrucció*. Editorial Rourich, Sant Cugat.

CUSPINERA i Font, L. (2006), *Guia arquitectònica de la Garriga 1906-1938*.

GARCIA-PEY, Enric (2006), *La Garriga: Noms de casa i de lloc*. Ajuntament de la Garriga.

GENERA I MONELLS, M. (2011), "Investigación y arqueología experimental. La preparación de adobes y otros elementos de barro en el yacimiento protohistórico del Puig Roig del Roget, el Masroig, Tarragona". Ed. Morgado, A., Baena, J., García, D. *Actes del II Congreso sobre investigación experimental aplicada a la arqueología*, Ronda, 2008, publicat el 2011, 319-323.

GENERA i MONELLS, M. (2019), "Can Poi del Bosc i Can Terrés, (Vallès oriental) dues masies amb arrels mil·lenàries". *I Congrés sobre Masia i Territori, El món de la masia, passat, present i futur del territori rural català*, IEC, 2015, 97-105.

GENERA i MONELLS, M. (2020), *La Garriga, un poble amb arrels mil·lenàries. Des de la prehistòria fins a l'època romana*, Ulldecona, Impremta Serra.

MAURÍ, Josep (1954), *Història de la Garriga*, volum. III.

VILA, L., TENES, M., OLIVERES, I., (1993), *El patrimoni arqueològic de la Garriga*, Contrapunt monografies, editorial Rourich, Sant Cugat del Vallès.

Agraïments

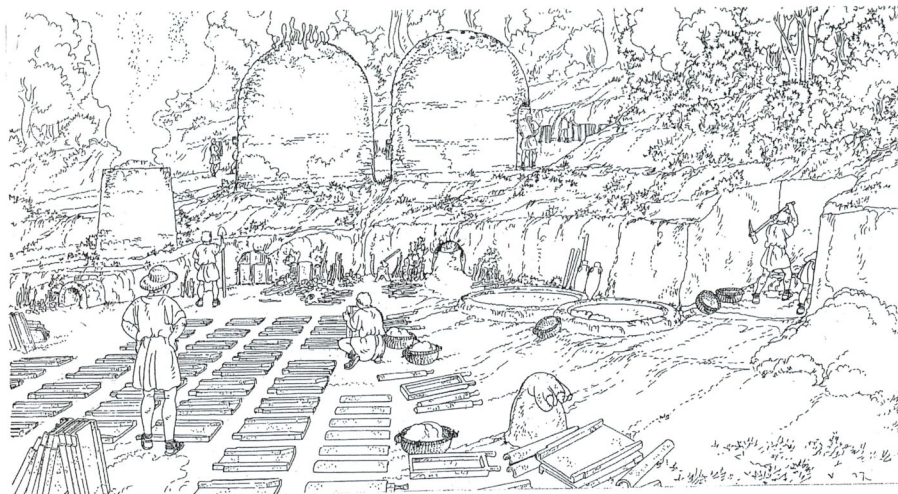
Josep Maria Requesens, des de molt jove —gran coneixedor de la Bòbila d'en Font—, indret que ha anat documentant mitjançant la fotografia.

Lluís Cuspinera i Font. *La col·laboració del prestigiós arquitecte i president de la Fundació Maurí, ens ha estat de gran utilitat en cedir-nos imatges conservades en l'arxiu fotogràfic personal*.

Al Mestre artesà ceramista Manel Diestre de l'ACC, reconegut expert en la reproducció de rajoles pels seus suggeriments sobre el funcionament de forns.

Almudena Gutiérrez de l'Arxiu Municipal de la Garriga.

M. José Riera-Marsà, de la Masia de Can Poi del Bosc.

2. Recreació d'una bòbila d'època romana. (Dibuix de Francesc Riart i Jou. Font: M. GÈNERA, 2020, 22)